

ศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์สูตร

A Study of Insight Meditation Practice in Ariyavamsa Sutta

¹พระปลัดกิตติศักดิ์ พิมพันธ์ และ ²วิโรจน์ คุ่มครอง

¹ Phrapalad Kititsak Pimpan and ² Viroj Koomkrong

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Palisuksa Buddhagosa Campus, Thailand

E-mail: ²koom-krong9@hotmail.com

Received April 8, 2022; Revised May 1, 2022; Accepted May 15, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอริยวงศ์สูตร 2) เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท 3) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์สูตร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพโดยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธรักษาเถรวาท และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง สรุปวิเคราะห์ เรียบเรียง บรรยายเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์สูตร โดยแบ่งออกเป็น 4 ประการ คือ (1) จีวรสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรยินดีในจีวร คือ สันโดษด้วยจีวรตามแต่จะได้อ (2) บิณฑบาตสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ด้วยบิณฑบาตตามแต่จะได้อ ฟังรู้จักบิณฑบาต ฟังรู้จักเขตของบิณฑบาต (3) เสนาสนะสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ฟังรู้จักเสนาสนะ ฟังรู้จักเขตของเสนาสนะ ฟังรู้จักสันโดษด้วยเสนาสนะ ฟังรู้จักจุดดั่งที่เกี่ยวกับเสนาสนะ ไม่โลภแสวงหาเสนาสนะตามที่ตนต้องการก็จะไม่เกิดความโลภและความกังวลทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี (4) ปหานภาวนารามตากับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ฟังเจริญสัมมปปธาน 4 ฟังเจริญอิทธิบาท 4 ฟังเจริญอินทรีย์ 5 ฟังเจริญพละ 5 ฟังเจริญโพชฌงค์ 7 ฟังเจริญอนุสสนา 7 ฟังเจริญมหาวิปัสสนา 18 ฟังเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 เป็นอริยวงศ์ข้อที่ 4 ข้อปฏิบัตินี้ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะมุ่งแสดงถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม

คำสำคัญ: การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา; อริยวงศ์สูตร

Abstract

The objectives of this article were 1) to study the content and Buddhist teaching in Ariyavamsa Sutta; 2) to study the practice of Vipassana meditation in Theravada Buddhist scriptures; and 3) to analyze the practice of Vipassana meditation in Ariyavamsa Sutta. This was qualitative research by studying data from Theravada Buddhist scriptures, and documents related, summarized, analyzed, compile in descriptive style. The results of the research an analysis of Vipassana practice in Ariyavamsa Sutta was divided into 4 themes: (1) in Cīvarasantuṭṭha, the practitioner should satisfy cloth received, Bhikkhus should know his own robe, robe's place, left robes, own robe satisfying, and disciplines related to the robe, 2) in Piṇḍapatasantuṭṭha, Bhikkhus should rejoice in alms giving, they are, food as received, knowing arm giving, arm giving place, satisfaction in one own giving, and disciplines related to arm giving, 3) in Senāsanasantuṭṭha or contentment on monastery, Bhikkhus should be contented in the seclusion, that is, knowing the area of dwelling, dwelling's area, dwelling contentment, and disciplines related to dwellings, there will be no greed and worry, which lead practice of Vipassana meditation to progress well, 4) in Pahānabhāvanārāmatā, Bhikkhus should be contented in the meditation and abandonment, that is , one would develop 4 efforts, 4 success, 5 faculties, 5 powers, 7 factors of enlightenment, 7 observations, 18 great insights, 37 factors leading to enlightenment as the 4th Noble lineage. This practice is considered as the ultimate goal in Buddhism.

Keywords: Insight Meditation Practice; Ariyavamsa Sutta

บทนำ

พระธรรมคำสอนอันมีองค์ 9 ได้แก่ สุตตะ เคยยะ และเวทัลละ เป็นต้น บุคคลผู้ที่เล่าเรียนธรรมนั้นแล้วย่อมไตร่ตรองเนื้อความแห่งธรรมด้วยการเล่าเรียนที่มุ่งประโยชน์ คือ การออกจากวิภวภาวะ การเล่าเรียนของพระชีนาสพ เพราะท่านได้กำหนดรู้ขั้นแล้วละกิเลสได้แล้ว อบรมมรรคทำให้แจ้งแล้วเมื่อบุคคลผู้เล่าเรียนพระพุทธพจน์เป็นผู้ทรงมีแบบแผนรักษาประเพณีดำเนินรอยตามอริยวงศ์เป็นข้อวัตรปฏิบัติ (ปฏิบัติ) (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2553) ที่ได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมา ดังนั้นในที่นี้จึงหมายเอานัยผู้ปฏิบัติชอบในอริยวินัย เรียกว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ เป็นปฏิบัติหรือข้อปฏิบัติที่เป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า โดยนำคติการดำเนินชีวิตจากบรรพบุรุษที่ได้นำพาปฏิบัติและปลูกฝัง

(ชัยชาญ ศรีหาญ, 2564) เพราะว่าความคาดหวังจากพุทธศาสนิกชนว่าหากมีความทุกข์ให้ปฏิบัติธรรมตามแนวทางของตนหรือปฏิบัติตามคำสอนที่ถูกต้อง (Tan & Damnoen, 2020)

อริยวงศ์สูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้าปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณไม่ขาดสายจัดเป็นอริยะประเพณี (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังมีพระพุทธพจน์ว่า ภิคุชทั้งหลาย อริยวงศ์ 4 ประการนี้รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน อริยวงศ์ 4 ประการ คือ สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยินดีในภาวนา พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญอริยวงศ์แก่ภิกษุ 40,000 รูปผู้หนึ่งแวดล้อมแล้ว อริยะในพระสูตรนี้จึงหมายเอาปฏิเวธอริยะ ซึ่งได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดังนั้น คำว่าอริยวงศ์จึงหมายถึงข้อวัตรหรือปฏิบัติที่ได้รับการสืบทอดต่อ ๆ กันมาโดยพระอริยบุคคลมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น อันจัดเป็นธรรมปฏิบัติ (อริยวงศ์ธรรม) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) เพื่อพัฒนาตนเองให้เป็นที่เคารพ สร้างศรัทธาและความเลื่อมใสต่อผู้ที่ได้สนทนา (พระสมชาย บัวแก้ว, พระมหาบุญศรี วงศ์แก้ว และ สุขชาวัน พลอยชุม, 2564) สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตามความสามารถของตนเอง หรือตามแนวทางที่ได้รับการถ่ายทอดมาได้อย่างเหมาะสม (อรชร ไกรจักร, แม่ชีกฤษณา รักษา โฉม และ พระมหาวรญาณ ญาณกิตติ, 2564)

ปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอริยวงศ์สูตรนี้ ถือว่าเป็นพระสูตรที่สำคัญอย่างยิ่งได้กล่าวถึงการประพฤติปฏิบัติตนอย่างเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดทั้งพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอริยวงศ์สูตร ว่าด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า แม้ว่าพระสูตรข้างต้นได้กล่าวถึงว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระอริยเจ้าและพระสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญอริยวงศ์ แต่เนื้อหาและหลักธรรมสำคัญที่เกี่ยวข้องในอริยวงศ์สูตรดังกล่าวนี้มีอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก จึงเป็นการยากยิ่งจะหาหนังสือที่ได้มีการรวบรวมเรื่องปฏิบัติในการปฏิบัติธรรมของอริยวงศ์สูตร จึงประเด็นที่น่าสนใจของผู้วิจัยจะได้มีการศึกษาในเนื้อหาเพิ่มเติม ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกเหล่านั้นท่านปฏิบัติตนอย่างไร

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเรื่อง วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์สูตร ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งจะได้ทราบว่าแนวทางและหลักการปฏิบัติธรรมในอริยวงศ์สูตรนั้นมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงในการปฏิบัติวิปัสสนาอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาได้อย่างถูกต้องในหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สืบต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาเนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอริยวงศ์สูตร
2. เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์สูตร

การทบทวนวรรณกรรม

ความสำคัญของอริยวงศ์สูตร ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต มีปรากฏข้อความที่แสดงเกี่ยวกับอริยวงศ์สูตรไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยวงศ์ 4 ประการนี้ รู้กันว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็น อริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างแล้ว ไม่เคยถูกลบล้าง ไม่ถูกลบล้าง จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน อริยวงศ์ 4 ประการ อะโรบ้าง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ 1) สันโดษด้วยจีวร 2) สันโดษด้วยบิณฑบาต 3) สันโดษด้วยเสนาสนะ 4) มีภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในภาวนามีปหานะ (การละ) เป็นที่รื่นรมย์ ยินดีในปหานะและไม่ยกตนข่มผู้อื่น” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน, 2533) ได้แสดงทรรศนะไว้ในหนังสือเรื่อง “สันโดษ” ความเป็นสันโดษเป็นธรรมข้อหนึ่งที่มีผู้ปรารถนากันมาก ทั้งในด้านสนับสนุน ทั้งในด้านคัดค้านสนับสนุน คือ ส่งเสริมให้ปฏิบัติกัน ค้าน คือ แสดงว่าไม่ควรส่งเสริมให้มีการปฏิบัติ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องขัดขวางความเจริญก้าวหน้า

พระธรรมธีรราชกุมาร (โชดก ญาณสิทธิ) (2532) ได้แสดงทัศนะเรื่องสันโดษไว้ในหนังสือ มงคล 38 ความว่า สันโดษ แปลว่า ยินดีด้วยปัจจัยของตน ไม่แสดงอาการรังเกียจในเวลารับ เวลาบริโภคยังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยปัจจัย 4 ซึ่งทายกทายิกาถวาย นอกจากนี้สันโดษ ยังแปลว่า ยินดีด้วยปัจจัยที่มีอยู่ ยินดีโดยสม่ำเสมอ สันโดษโดยองค์ธรรมคือ อโลภะ ความไม่โลภ สันโดษแบ่งออกเป็น 4 อย่าง คือ สันโดษในเครื่องนุ่งห่ม สันโดษในอาหาร สันโดษในที่อยู่อาศัย และสันโดษในยาแก้ไข้ สันโดษนี้มีประโยชน์ มีคุณมากมายสุดที่จะพรรณนา พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญความสันโดษว่าเป็นมงคลสูงสุด

ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่อความสันโดษ คือ โลภะ คือ ความโลภ มหิจจตา คือ ความมักมาก ปาปิจจตา คือ ความไฝ่ต่ำในทางเลวทรามและตณหา คือ ความอยาก ส่วนธรรมที่สนับสนุนหลักสันโดษ คือ ความเพียร เป็นผู้ไม่เกียจคร้านในการงานของตน ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านจริยธรรม คือ สันโดษที่ใช้ควบคู่กับความเพียร ย่อมส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่ถูกต้อง เพราะความสันโดษเป็นแรงผลักดันให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างเต็มความรู้ความสามารถ และยังทำหน้าที่ถูกต้องไม่ให้ทะเยอทะยานมากเกินไปจนไปกระทบต่อบุคคลอื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะประโยชน์ของหลักสันโดษที่มีต่อสังคม เนื่องจากการพัฒนาสังคมจำเป็นต้องมีทั้งความเพียรคู่กับสันโดษ เพราะความเพียรพยายามที่ไม่มีสันโดษ ย่อมนำไปสู่ทางที่ผิดได้ง่าย ส่วนโทษที่เกิดขึ้นจากการขาดความสันโดษนั้น เป็นโทษที่เกิดขึ้นกับทั้งปัจเจกบุคคล และโทษทางสังคม (พระมหาวิริยบุต กุสลจิตฺโต, พระมหามิตร ฐิตปัญโญ, 2564)

สรุปว่า การศึกษาด้านเนื้อหาในเรื่องอริยวังสสูตรอันเป็นบาทฐานการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา งานวิจัยนี้เป็นขอบเขตด้านเนื้อหาเป็นการศึกษาเรื่อง 1) ความสันโดษในจิวร 2) ความสันโดษในบิณฑบาต 3) ความสันโดษในเสนาสนะ และ 4) ปทานภาวนารามตา อันเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งจะศึกษาในรายละเอียดทั้งในส่วนที่เป็นสมถยานิกและวิปัสสนายานิกให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวังสสูตรในครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาหลักธรรมสำคัญในอริยวังสสูตร หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวังสสูตร โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ อันได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. 2539 อรรถกถาภาษาไทย อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ได้ข้อมูลพื้นฐานที่สำคัญเป็นเบื้องต้น

2. ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ ศึกษาตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เช่น หนังสืออริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า ประพันธ์โดยสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्मมหาเถร) เป็นต้น รวมถึงผลงานทางวิชาการ เอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เน้นเป็นวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎก อรรถกถาและคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท

3. ศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องกับเอกสารชั้นปฐมภูมิ

4. สรุปเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูลโดยวิธีบรรยายเชิงพรรณนา

5. นำเสนอและเผยแพร่ผลงานเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษา

ผลการวิจัย

1. เนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอริยวังสสูตร

อริยวังสสูตร หรืออริยวังสปฏิปทา ได้แก่ ข้อปฏิบัติของพระอริยะเจ้า หรือ หลักการปฏิบัติของบุคคลผู้ไกลจากกิเลสที่กำจัดด้วยมรรคอันประเสริฐตามภูมิธรรมของตน พระอริยะบุคคลเหล่านี้ คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ อริยวังสปฏิปทา (ข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยะเจ้า) ได้แก่ 1) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต เสนาสนะ และภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) อริยวังสสูตร หรือ อริยวังสปฏิปทาเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอริยะเจ้ามีพระโสดาบันเป็นต้น หรือข้อปฏิบัติอันเป็นเหล่ากอของพระอริยะเจ้ามีพระโสดาบัน เป็นต้น คำนี้

เป็นคำเรียกข้อปฏิบัติของภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวร สันโดษด้วยอาหาร สันโดษด้วยเสนาสนะ และปทาน ภาวนารามตา (ภาวนาเป็นที่รื่นรมย์)

โดยบุคคลผู้ปฏิบัติ ได้แก่ ภิกษุผู้เป็นพระอริยะและภิกษุบุรุษนผู้ปฏิบัติชอบโดยเน้นที่ความสันโดษในปัจจุบัน 4 และมีความเพียรพยายามจะปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมอริยวังสสูตรนี้เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้ายกขึ้นแสดงแก่ภิกษุ ในรายละเอียดไม่ได้ระบุว่าใครเป็นผู้ทูลถามหรือมีที่มาอย่างไร แสดงรายละเอียดให้ทราบว่า อริยะวงศ์ หมายถึง วงศ์พระอริยะที่รู้จักว่าล้าเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยะวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคต และไม่ถูกสมณะพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน คำว่า อริยะ มีรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า สปริเสหิ อริตพุโพ อุปคนตพุโพติ อริโย ธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าถึง ชื่อว่าอริยะ. มคฺคผลสมฺเม อรติ อธิคฺจฺจติ อริโย ผู้บรรลุมรรคธรรมและผลธรรม ชื่อว่าอริยะ (ลป ฌ) อริโยติ ตตฺ มคฺคชฺเชติ กิเลสฺหิ อารกตฺตา จ อริยภาวกรตฺตา จ อริโย บทว่า อริโย คือบุคคล ชื่อว่าอริยะ เพราะความห่างไกลจากกิเลส อันถูกมรรคนั้นกำจัดแล้ว เพราะทำความเป็นธรรมอันประเสริฐ อริโย (หน หีสาย + อ) พระอริยะ (พระมหาสมปอง มุทิโต, 2542) อริยะในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวร 1 สันโดษด้วยบิณฑบาต 1 สันโดษด้วยเสนาสนะ 1 ยินดีในภาวนา 1 แต่ละอย่างชื่อว่าตั้งอยู่ในอริยะวงศ์ก่อนที่จะกล่าวถึงอริยวังสปฏิปทา ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความเป็นมาของพระอริยะวงศ์ก่อน คำว่า พระอริยะวงศ์นี้เป็นคำเรียกบุคคลตั้งอยู่ในวงศ์ของพระอริยะเจ้า ซึ่งมีโอกาสจะฝึกหัดพัฒนาตนจนละกิเลสได้ตามแต่ละภูมิธรรมของตนแล้วก้าวสู่ความเป็นพระอริยะเจ้าได้

อริยะระดับโลกุตระ อริยะ หมายถึง พระอริยะบุคคลผู้บรรลุมรรคผล นิพพาน ปราศจาก จากกิเลส อย่างสิ้นเชิง เป็นปฏิเวธอริยบุคคล ไม่ทำสิ่งชั่วร้าย สร้างแต่คุณงามความดี เป็นผู้ที่ชาวโลกนับถือ และเป็นที่พักพิงอริยะ หมายถึง บุคคลผู้ที่มีการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูกต้อง เรียกว่า อาจารย์อริยบุคคล อริยะ 4 ประเภท คือ

- 1) อาจารย์อริยะ หมายถึง ผู้ดำรงอยู่ในข้อปฏิบัติของพระอริยะ
- 2) ทัสสนอริยะ หมายถึง ผู้ถึงพร้อมด้วยรูปพรรณสัณฐาน หรือการดำเนินอิริยาบถ ที่น่าเลื่อมใสแก่ผู้พบเห็น
- 3) ลิงคอริยะ หมายถึง ผู้มีการแต่งกายคล้ายกับสมณะ
- 4) ปฏิเวธอริยะ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธสาวกทั้งหลาย (สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), 2554)

อริยะวงศ์ในพระพุทธศาสนามีความเป็นมาสืบเนื่องมาจากวิถีชีวิตของคนอินเดียในสมัยโบราณ คนบางกลุ่มสร้างสังคมขึ้นมาใหม่เป็นสังคมของผู้สละชีวิตด้านโลกียวิสัย ไม่ยุ่งเกี่ยวกับชีวิตของผู้ครองเรือน สละทรัพย์สมบัติครองชีพในสังคมพวกตน ได้แก่ ปรีพาชก ภิกษุ สมณะ ยติ และสันยาสี เป็นต้น สังคมสงฆ์ที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นถือว่าเป็นสังคมใหม่ สังคมสงฆ์มีลักษณะพิเศษตั้งขึ้นมาเป็น

แบบอย่างสำหรับผู้ประพาศธรรม การครองชีพรวมถึงวิถีชีวิตของภิกษุมีรูปแบบที่เป็นลักษณะพิเศษ แตกต่างจากสังคมทั่วไป

เนื้อหาและหลักธรรมสำคัญในอริยวังสูตร คือ ปฏิปทาที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมา แต่โบราณไม่ขาดสาย อริยประเพณีมี 4 ประการ คือ 1) ความสันโดษด้วยจีวร 2) ความสันโดษด้วยบิณฑบาต 3) ความสันโดษด้วยเสนาสนะ) และ 4) ภาวนาปหานารามตา ภาวนาเป็นที่รื่นรมย์ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

อริยวังสปฏิปทา นี้เป็นปฏิปทาของพระอริยะเจ้า 3 ประเภท คือ 1) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2) พระปัจเจกพุทธเจ้า 3) และพระสาวกพุทธเจ้า

2. การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็นความหมายของวิปัสสนา หมายถึง ความเห็นแจ้ง คำว่า วิปัสสนา ประกอบด้วยคำว่า วิ+ปัสสนา มีความหมาย ดังนี้ วิ อุปสัค (บทหน้า) แปลว่า วิเศษ, แจ่มหรือ ต่าง ปสฺส มาจาก ทิสฺ ธาตุ ความว่าการเห็น, การดู วิเคราะห์ว่า ปทิสฺสติติ ปสฺสํ ความว่า ความเห็นชัด (ทิสฺ ธาตุในความหมายว่าเห็น อ ปัจจัย, แปลง ทิสฺ เป็น ปสฺส) (พระธรรมกิตติวงศ์ ทองดี สุรเตโช, 2550) คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อันให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้งรู้ชัดภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง ภาวนา หมายถึง ปฏิบัติเนื่อง ๆ หรือ การฝึกสมาธิ เมื่อนำคำ 2 คำมารวมกันเป็นวิปัสสนาภาวนา จึงหมายถึงการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ในการฝึกอบรมเจริญปัญญา อันเป็นเครื่องทำลายกิเลส ให้เกิดความเห็นแจ้ง รู้ชัดสิ่งทั้งหลายตรงต่อสภาวะของมันให้เข้าใจตามความเป็นจริงว่ามันเป็นของมันเอง ไม่ใช่เห็นตามที่เรานึกคิดปรุงแต่งให้มันเป็นไปด้วยความชอบ และความสำคัญของวิปัสสนาภาวนาคือ ทำลายเครื่องปิดบังไตรลักษณ์ทั้ง 3 ประการนี้ได้มีอยู่เพียงทางเดียว เท่านั้นนั่นคือปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน 4 คือกาย เวทนา จิตและธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) นอกจากนี้ไม่มีทางอื่นใดอีกเลย สติปัฏฐาน 4 เท่านั้นที่จะสามารถทำลายวิปัสสนาและทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญาเห็นความจริงของรูปนามได้ อีกนัยหนึ่ง วิปัสสนาภาวนา จึงหมายถึงเห็นตามเหตุการณ์ด้วยปัญญาตามความเป็นจริง แต่ที่มนุษย์เห็นผิดไปจากความเป็นจริงนั้นเพราะวิปัสสนาธรรม 3 ประการคือ ทิฏฐิวิปัสสนา คือ ความเห็นผิด จิตตวิปัสสนา คือรู้ผิด และสังขยาวิปัสสนา คือจำผิด

อารมณ์วิปัสสนา ก็คือ รูป-นาม อันเป็นที่ยึดเหนี่ยวของจิตในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อารมณ์วิปัสสนาภาวนา ที่เป็นสภาวะมีอยู่จริงเกิดขึ้นและดับไปตามเหตุปัจจัย (พระโสภณมหาเถระ (มหาสิขยาตอ), 2548) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของวิปัสสนาปรมาตม การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีอารมณ์หลักในการตามรู้ 2 ประการ คือ

1) การตามรู้รูปเป็นหลัก คือ การตามรู้อากาการของธาตุ 4 ธาตุใดธาตุหนึ่งที่ปรากฏในขณะจิตปัจจุบัน คือ ธาตุดินมีลักษณะแข็งปรากฏชัดในรูปทั้งหมด ธาตุน้ำมีลักษณะเกาะกุมทำให้วัตถุที่แข็งอยู่

รวมกันก่อตัวเป็นรูปร่างได้ (ทำให้วัตถุที่อ่อนไหลไปโต) ธาตุไฟมีลักษณะเย็นหรือร้อน ธาตุลมมีลักษณะหย่อนหรือตึง และปรากฏสภาวะเคลื่อนไหว

2) การตามรู้นามเป็นหลัก คือ การตามรู้เวทนา จิตหรือสภาพธรรมที่ปรากฏในขณะที่จิตปัจจุบัน ไตแก บุคคลผู้บรรลุนาม ควรเขามาสนั้นบอຍๆ เมื่อเกิดความชำนาญในการเข้ามานแล้วจึงยกองค์นามที่ปรากฏ คือ ปติ สุข อุเบกขาขึ้นสู่ไตรลักษณ์ การปฏิบัติวิปัสสนาพิจารณาเห็น สภาพธรรมตามลำดับสมาบัติ

ผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน 4 โดยแบ่งออกเป็น พระโสดาบันที่เป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เช่นพระเมฆิยะเถระที่บรรลุพระโสดาบัน สามารถตัดวงจรสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม วิบากได้ส่วนหนึ่ง ได้แก่ สามารถตัดสังโยชน์เบื้องต่ำได้ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส แต่ยังคงละสังโยชน์ไม่ได้ต้องกลับมาเกิดอีก 7 ครั้งเป็นอย่างยิ่ง พระสกทาคามีที่เป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เช่น โยคีบุคคลที่บรรลุพระสกทาคามี สามารถตัดวงจรแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม วิบากได้ส่วนหนึ่ง ได้แก่ สามารถตัดสังโยชน์เบื้องต่ำ 3 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และบรรเทาการระคาปะกับปฏิฆะได้ แต่ยังคงสังโยชน์เบื้องสูง 5 ประการไม่ได้ ฆราวาสที่บรรลุพระสกทาคามีเมื่อตายแล้วจะกลับมาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว พระอนาคามีที่เป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา และพระอรหันต์ที่เป็นผลของการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เช่น พระมหาโมคคัลลานเถระที่บรรลุพระอรหันต์สามารถตัดวงจรแห่งสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม วิบากได้ทั้งหมด ได้แก่ สามารถตัดสังโยชน์ 10 ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาทั้งหมดแล้ว(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) เมื่อนิพพานแล้วไม่กลับมาสู่โลกนี้อีก เป็นการสิ้นสุดวงจรของสังสารวัฏ คือ กิเลส กรรม และวิบาก

3. วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวังสสูตร

วิเคราะห์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวังสสูตร ซึ่งเป็นพระสูตรว่าด้วยวงศ์ของพระอริยะ เป็นปฏิปทาหรือข้อปฏิบัติที่พระอริยะทั้งหลายปฏิบัติสืบกันมาแต่โบราณ โดยแบ่งออกเป็น

1) วิเคราะห์จิวรสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรยินดีในจิวรคือ สันโดษด้วยจิวรตามแต่จะได คือ สันโดษด้วยจิวรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจิวรตามที่ได้แล้ว ในจิวรสันโดษนี้ ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมพึงรู้จักจิวร พึงรู้จักเขตจิวร พึงรู้จักบังสกุลจิวร พึงรู้จักสันโดษด้วยจิวร พึงรู้จักจุดงค์ที่เกี่ยวกับจิวร ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรยินดีในจิวรสันโดษ คือ สันโดษในจิวรตามที่ตนได้คือ ภิกษุในศาสนานี้ได้จิวรดีหรือไม่ดี เขายังอรรถภาพให้เป็นไปด้วยจิวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาจิวรอื่น เมื่อได้ก็ไม่รับ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในจิวรของภิกษุนั้น ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรควรเป็นผู้สมาทานบังสกุลถึงจุดงค์ ควรยินดีด้วยจิวรตามมีตามได้ คือยินดีด้วยจิวรอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาจิวรเนื้อหยาบ ละเอียด เศร้าหมองประณีต มั่นคง และเก่าเป็นต้น ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรรู้พำบังสกุล 23 ชนิดเช่นผ้าได้จากป่า เข้าเป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) ผู้ปฏิบัติธรรมควรรู้สันโดษด้วยจิวร 20 ชนิดเช่น ภิกษุ

ผู้ยืนคืออยู่จำพรรษาตลอด 3 เดือน แล้วตริกเพียงเดือนเดียวควร เพราะว่า ภิกษุหนึ่งครั้งออกพรรษาแล้วกระทำจีวรในเดือนที่ทำจีวร ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ย่อมทำโดยถึงเดือนเท่านั้น การตริกเพียงถึงเดือนและหนึ่งเดือนอย่างนี้ ชื่อว่าวิตักกสันโดษ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) ผู้ปฏิบัติธรรมควรใช้จีวรเพื่อบรรเทาความหนาว ความร้อน ป้องกันสัตว์ต่างๆ เป็นต้นไม่ใช่เพื่ออย่างอื่น เมื่อภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมปฏิบัติสันโดษในจีวรจะทำให้ไม่ยึดติดในจีวร ไม่โลภแสวงหาจีวรตามที่ตนต้องการก็จะไม่เกิดความโลภ ความกังวลทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี

2) วิเคราะห์ปัญหาตสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ซึ่งในอรรถกถาและคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายเช่น ในอรรถกถาริยวงศ์สูตรอธิบายว่า โดยภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรยินดีในปัญหาตสันโดษคือ ด้วยปัญหาตตามแต่จะได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ได้แก่ ด้วยปัญหาตอย่างใดอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมพึงรู้จักปัญหาต พึงรู้จักเขตของปัญหาต พึงรู้จักสันโดษด้วยปัญหาต พึงรู้จักจุดดั่งค์ที่เกี่ยวข้องด้วยปัญหาต ในอรรถกถาริยวงศ์สูตรอธิบายเรื่องสันโดษในปัญหาตไว้ว่า ภิกษุในศาสนานี้ได้ปัญหาตเคราะห์หมองหรือประณีต เธอยังอัธยาภาพให้เป็นไปด้วยปัญหาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาปัญหาตอื่น เมื่อได้ก็ไม่รับชื้อว่ายถาลาภสันโดษ ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีว่ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้ปัญหาตเคราะห์หมอง หรือประณีต เธอย่อมยังอัธยาภาพให้เป็นไปด้วยปัญหาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาปัญหาตอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับอาการของภิกษุหนึ่งนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในปัญหาต (พระสิริมังคลเถระ, 2554) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายถึงเรื่องสันโดษในปัญหาตว่า อาหารชนิดใดชนิดหนึ่ง อาหารชนิดใดชนิดหนึ่ง เรียกว่าปัญหาต และภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรไม่ควรฉันปัญหาตเพื่อจะเล่น เพื่อความมัวเมา เพื่อตกแต่งเป็นต้น (พระพุทธโฆสเถระ, 2554) เมื่อภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรปฏิบัติตามยถาลาภสันโดษในปัญหาตจะทำให้ไม่ยึดติดในอาหารปัญหาต ไม่โลภแสวงหาอาหารปัญหาตตามที่ตนต้องการจะไม่เกิดความโลภ และความกังวลทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี

3) วิเคราะห์เสนาสนะสันโดษกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในอรรถกถาริยวงศ์สูตร อธิบายเรื่องภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรยินดีในเสนาสนะสันโดษว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมพึงรู้จักเสนาสนะ พึงรู้จักเขตของเสนาสนะ พึงรู้จักสันโดษด้วยเสนาสนะ พึงรู้จักจุดดั่งค์ที่เกี่ยวข้องด้วยเสนาสนะ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ในอรรถกถาริยวงศ์สูตรว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมในศาสนานี้ได้เสนาสนะที่น่าพอใจหรือไม่ น่าพอใจ เธอไม่ทำให้โสมนัสเกิด ไม่ทำให้ปฏิฆะเกิดเพราะเสนาสนะนั้น ยินดีด้วยเสนาสนะตามที่ได้แล้วเท่านั้น โดยที่สุดแม้จะปลูลาดด้วยหญ้า ชื่อว่ายถาลาภสันโดษในเสนาสนะของภิกษุหนึ่ง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีว่ เสนาสนะ ย่อมถึงแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอยินดีด้วยเสนาสนะนั้นเท่านั้น ไม่รับเสนาสนะอื่นแม้ที่ดีกว่าซึ่งถึงแก่ตนอีก อาการของภิกษุหนึ่งนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษในเสนาสนะ (พระสิริมังคลเถระ รจนา, 2554) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ที่นอนและที่นั่ง ชื่อว่าเสนาสนะ ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรรู้ฤดูที่เปียดเปียน เพื่อบรรเทาอันตรายคือฤดู และเพื่อความยินดียิ่งในการหลีกเร้นอยู่ คือ เพื่อบรรเทาฤดูที่ไม่เป็นสัปายะ (พระพุทธโฆสเถระ, 2554) ซึ่งทำความป่วยไข้แก่

สรีระและความฟุ้งซ่านแห่งจิตในขณะปฏิบัติธรรมเป็นต้น เมื่อภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมปฏิบัติตามยถาภาสันโดษในเสนาสนะจะทำให้ไม่ยึดติดในเสนาสนะ ไม่โลภแสวงหาเสนาสนะตามที่ตนต้องการก็จะไม่เกิดความโลภและความกังวลทำให้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานก็จะเจริญก้าวหน้าไปด้วยดี

4) วิเคราะห์ปหานภาวนารวมตากับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมพึงยินดีในภาวนาและละปหานะ ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมพึงเจริญสัมมปปธาน 4 อยู่ พึงเจริญอิทธิบาท 4 อยู่ พึงเจริญอินทรีย์ 5 อยู่ พึงเจริญพละ 5 อยู่ พึงเจริญโพชฌงค์ 7 อยู่ พึงเจริญอนุปัสสนา 7 อยู่ พึงเจริญมหาวิปัสสนา 18 อยู่ พึงเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2552) อยู่เป็นอริยวงศ์ข้อที่ 4 ข้อปฏิบัตินี้ถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะมุ่งแสดงถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม และธรรมที่ลึกซึ้ง 4 หมวดมีสติปัญญา 4 เป็นต้น ธรรมเหล่านี้จัดเป็นธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งการตรัสรู้ หรือโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ เป็นธรรมที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาต้องยินดีในการทำให้เกิดขึ้น ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมควรเจริญอริยวงศ์ข้อที่ 4 โดยความมุ่งหมายแล้วได้แก่ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม ธรรมเหล่านี้เป็นธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ เกื้อหนุนแก่อริยมรรค

เป็นที่น่าสังเกตว่า อรรถกถาอริยวงศ์สูตรไม่ได้ระบุวิธีปฏิบัติสำหรับเจริญกุศลและละอกุศลไว้ชัดเจนนัก แต่เมื่อพิจารณาจากสาระสำคัญแล้วพบว่า ความมุ่งหมายของปฏิปทาข้อนี้คือ การพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้า ดังนั้น ปฏิปทาข้อที่ 4 ของอริยวงศ์นี้หมายรวมถึงข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่มีลักษณะคล้ายกับโพธิปักขิยธรรม 37 ประการด้วย

สรุป

หลักธรรมในอริยวงศ์สูตรอันเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเริ่มตั้งแต่ 1. ความสันโดษในจีวร 2. ความสันโดษในบิณฑบาต 3. ความสันโดษในเสนาสนะและ 4. ปหานภาวนารวมต อันเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ถือเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา เพราะมุ่งแสดงถึงธรรมที่เป็นส่วนแห่งการปฏิบัติวงศ์แห่งพระอริยเจ้า

องค์ความรู้จากการวิจัย

หลักธรรมในอริยวงศ์สูตรอันเป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา 4 ประการเป็นกระบวนการที่ผู้ปฏิบัติจะต้องพิจารณาเพื่อให้เกิดผลต่อการปฏิบัติ สามารถนำไปประยุกต์และปรับใช้กับการสอนกัมมัฏฐาน และปรับพฤติกรรมบุคคลให้เหมาะสมเพื่อพัฒนาชีวิตให้ดียิ่งขึ้น หรือจะเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมกับการปฏิบัติตามวงศ์แห่งพระอริยเจ้าที่เหมาะสมต่อไป

ขอเสนอแนะ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมในส่วนของหลักสูตรในแง่ผู้อื่น ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ให้ครบในทุก ๆ ด้าน ดังนี้

1. ศึกษาสัมมนา 4 อันเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์
2. ศึกษาอิทธิบาท 4 อันเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์
3. ศึกษาอินทรีย์ 5 อันเป็นมาตรฐานในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอริยวงศ์

เอกสารอ้างอิง

ชัยชาญ ศรีหาม. (2564). วิเคราะห์คำสอนวิปัสสนาในเตภูมิกถาที่มีผลต่อคตินิยมเชิงพุทธในสังคมไทย.

วารสาร มจร ภาวศึกษาศาสตร์ปริทัศน์, 7(1), 12-26.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), (2550). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดศัพท์วิเคราะห์*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เลี้ยงช้าง.

พระธรรมธีรราชฆานู (โชดก ญาณสิทธิ). (2532). *มงคล 38*. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2553). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพุทธโฆสเถระ. (2554). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. (สมเด็จพระพุทธาจารย์ อาจ อาสภมหาเถร), แปล).

(พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส.

พระมหาวิริยบุต กุศลจิตโต และ พระมหามิตร ฐิตปัญญาญ. (2564). สันโดษ คือ องค์ธรรมแห่งการรู้จักพอ. *Journal of Buddhist Education and Research*, 7(1), 276-288.

พระมหาสมปอง มุทีโต. (2542). *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

พระสมชาย บัวแก้ว, พระมหาบุญศรี วงศ์แก้ว และ สุชาวัน พลอยชุม. (2564). อภิสมาจาร:

กระบวนการพัฒนาบุคลิกภาพตามแนวพระพุทธศาสนา. *วารสารศิลปการจัดการ*, 5(3), 895-907.

พระสิริมงคลเถระ. (2554). *มงคลดัตถกัณฑ์ ภาษาไทย ภาค 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ). (2548). *วิปัสสนานัย เล่ม 1*. (พระคันทสสาราภิวงศ์, แปล).

นครปฐม: ซีเอไอ เซ็นเตอร์.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552). *อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2533). *สันโดษ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ปรินต์ติ้งกรุ๊ป.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถระ). (2554). *อริยวังสปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยะ*. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- อรชร ไกรจักร, แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม และ พระมหาวัณฺณ ญาณกิตฺติ. (2564). บุคลิกภาพของพระภิกษุตามหลักเวสาลีชชกรณธรรม. *วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 7(3), 113–125.
- Tan, C. C., & Damnoen, P. S. (2020). Buddhist Noble Eightfold Path Approach in the Study of Consumer and Organizational Behaviors. *Journal of MCU Peace Studies*, 8(1), 1–20.